

разположен в централната старинна част на града, той и досега продължава да отстоява с чест конкуренцията на днешните с модерна архитектура хотели, които красят новите райони на извънредно много порасналия, модерен и силно развит в индустриално отношение град.

Днес, разбира се, Гренобъл живее с други събития и проблеми — например: откриването на най-големия във Франция център за атомни изследвания или организирането на предстоящите зимни олимпийски игри, на които градът е удостоен с честта да бъде столица. . .

Струва ни се обаче, че макар и след толкова десетилетия закъснение, до мемориалната бележка, която собственикът на хотела е поставил, за да отбележи пребиваването на великия французин, би могло да се сложи и една възпоменателна плоча с барелеф на Величков, която да напомня, че тук е починал един български общественик и писател. Сигурно обществеността на Гренобъл, независимо от това че живее вече в друга атмосфера и с други интереси, както преди шестдесет години засвидетелствуваше уважението си към делото и паметта на Величков, така и сега ще посрещне добре една такава инициатива. Но тя би трябвало да се поеме от Съюза на писателите в България и българското посолство в Париж. Особено при сегашната благоприятна обстановка на все повече разширяващите се културни връзки между двата народа. Нали в България гражданите на Пловдив, на древния Тримонциум и Филипополис тачат паметта на Ламартин и с гордост посочват къщата, в която е живял големият френски писател? . . . Това би било израз и на признателността на социалистическа България към заслужилия общественик, културен деец и писател-патриот.

Лион—Гренобъл, ноември 1967.

ИЗ КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА НА СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ

Николай Жечев

Епистолярното наследство има, както е добре известно, важно значение за осветляване личността на даден обществен, политически или културен деец, за разкриване на неговия „душевен мир“, подбудите на действията му и т. н., както и за попълване празнотите или за изправяне на допуснатите неточности в неговата биография. Това важи особено за периода на формирането, съзряването на творческата личност, за който период обикновено има твърде оскъдни или несигурни сведения. Оттук и оправданият интерес, който се проявява към кореспонденцията на изтъкнати личности както от страна на изследователя, така и от страна на широкия кръг читатели.

В настоящата публикация са включени 22 писма, излезли изпод перото на големия български писател-сатирик Стоян Михайловски (1856—1927). Част от тях се отнасят за ранния период от неговия живот — 70-те години на XIX в., а останалите — от по-късно време, като достигат до средата на второто десетилетие на нашия век. Те са адресирани до Ст. С. Бобчев (по-голямата част), до Др. Цанков, Кирил Христов и други лица и са писани от различни места.

Значението на тези писма трябва да се търси преди всичко в обстоятелството, че те се явяват непосредствено документално свидетелство за настроенията, възгледите и постъпките на младия Ст. Михайловски — в годините около освободителната руско-турска война, както и в по-късни моменти от неговия живот.

Те хвърлят, на първо място, светлина върху един период от живота на писателя (1877—1879 г.), за който досега се знаеше твърде малко и твърде общо, а в някои случаи и неточно. Така например в досегашните биографии на Ст. Михайловски не е установено точно кога той напуска Франция (първият период от следването му). „Когато Освободителната война е вече към края си и възможността да се проникне в България се увеличава — пише Ив. Богданов, —

Михайловски изоставя учението си и се запътва към родината без всякакъв багаж и средства.¹ „Един ден, отбелязва Ангел Тодоров, в края на 1877 или в самото начало на 1878 г., събира багажа си в едно куфарче и тръгва за България.“² Предлаганите тук документи разрешават по категоричен начин този неясен досега въпрос.

Публикуваните тук писма на Ст. Михайловски от 1877—1879 г. разкриват душевното състояние и тревоги на младия българин, както и силата на патриотичните му чувства, които го изтръгват от безизходната и отчаянност.

Далеч от родната земя, изпаднал в бедност и мизерия, обладан от крайно мрачно настроение, което го води до мисълта за самоубийство, Ст. Михайловски се връща към живота от зова на своето стенещо под чуждо иго отечество, зов, отправен към всички синове на България. Съобщенията за напредващите на Балканите събития, за започване на освободителната руско-турска война от 1877—78 г., мисълта за близкото освобождение на отечеството, възвръщат жаждата и волята за живот у Ст. Михайловски, укрепват решимостта му да отдаде силите, а ако се наложи и живота си за свободата на България.

Писмото от 1883 г. (по време на второто следване на Ст. Михайловски във Франция), което е използвано от биографите му, се дава тук изцяло, за да се илюстрират условията, при който той живее там, нуждите, негодите и лишенията, които бил принуден да понася и които били постоянен спътник в студентските му дни.

Останалите документи също представляват интерес. Те показват будното гражданско чувство на писателя, неговата остра реакция срещу антиобществените прояви, разкриват схващанията му за печата и литературата, за високата роля и отговорност, които им отрежда в живота на обществото — и оттук — строгата вискателност, която предявява към творците на литературното поприще.

Две от писмата до Кирил Христов са от годините, когато Ст. Михайловски вече се отдръпва от активна обществена дейност, когато е приключил най-значителният период от неговото литературно творчество. Те са също искрени, непосредствени свидетелства за неговите мисли, чувства и настроения в ония дни.

Много от писмата показват грижите на Ст. Михайловски за точно и правилно отпечатване на творбите му, разкриват неговата неизтошима, колосална работоспособност и постоянство в полето на българската литература, отразяват възгледи, настроения и т. н.

Поради всичко това считаме, че предлаганата публикация ще има своето значение при по-нататъшните изследвания върху живота и творчеството, възгледите и дейността на големия български писател, чието име ще живее в българската литература и история.

Писмата на Ст. Михайловски се публикуват в хронологичен ред, на съвременен правопис, като се запазват стилните и езикови особености на автора, както и направените от него подчертавания на думи и изрази, съкращения и пр., като е допълнена на места пунктуацията. Накрая са дадени кратки пояснителни бележки за някои лица, издания и пр., споменати в писмата. Към всяко писмо е посочена сигнатурата и мястото, където то се съхранява понастоящем.

1

Екс (Франца), 1877, 11 февр. (н. с.)

Достауважаемий Г-не С. Бежан,¹

Пращам Ви един литературен френски журнал („Le Figaro“)², който съдържа, на третата си страница, един член под надслов: „Le Bulgares et la Bulgarie“. Този член ми ся видя доста интересен, защото, макар кратък, обема много важни съждения относително до обществения живот

¹ Иван Богданов, Стоян Михайловски (1856—1927), поет, трибун и мислител, С., 1947, стр. 32.

² Ангел Тодоров, Стоян Михайловски, баснописец и сатирик, С., 1956, стр. 39.

на българите; мисля съвременно, че нам е необходимо да земем предвид мнението, което преработва в [ъв] Франца за нашето отечество. Излязоха нови съчинения сега наскоро за югославяните; Пращам ви едно от тях (*Voyage Sentimentel aux Pays Slaves*), в което ще видите цял един отдел посветен на българите. Щастлив съм да забележа, че благородните и великодушните писатели с гореща симпатия говорят за България, и с голяма енергия защищават историческите и правдини. В един от последните броеве на Стара Планина³ имаше един член на френски от Стоянова (*Le Territoire Bulgare*)⁴ — аз го пратих в Париж на един журнал благоприятен нам, който благоволил да го публикува. Пращам [. . .]⁵ бъдещето на България⁶ за Стара-Планина.

За сега, позволете ми, достоуважаемий господине, да пожелаая пълен успех на свещенната мисия, която тъй дързновено сте пригърнали

Ваш съотечественик
Стоян Н. Михайлов

Post Scriptum — Като приеми гопоменатата книга, известете ми го чрез Стара-планина. Тоже ако желаете, да ви пратя и други

същия

Земам свободата да ви помоля да поздравите Г-на Стоянова от мене

С.

НБКМ-БИА, II, Д, 3687

¹ На това място документът е скъсан

2

Марсилия 1877
март 22 (н. с.)

Друже Бобчев,

Извинете ма за дето земам смелостта да ви пиша тези редове — като узнах, от г-н Манова, който сега скоро е дошел в [ъв] Франца, че под псевдонимът Бежан са крил един от най-доблестните млади мои съотечественици, — вий, или ако ми позволиш, — ти.⁶ Колкото и жарко да съчувствувам на идеята, която е прогласена от знамето, което сте развили, сега считам за излишно да ви изложа на дълго това. Обичам да вярвам, че вий ма познавате, както ва познавам и аз, а има един вид душевна симпатия между някои чловеци, която не търпи никакви обяснения, като че е непогрешима, тя е симпатията, която осещам за онзи младеж, който дързновено и с пълно самопожертвование са е посветил на народното подобрене — с една реч за вас; Не мога да не мисля, че и вий имате същите предубеждения за мен.

Но позволете ми да са не простирам защото, както видите, намервам са по настоящему в Марсилия за една важна за мен работа, и ви пиша на крак. Приех от баща си едно писмо, което ма премного възбълнува; едвам, подир един много бурен живот, бях са поуспокоил тук в [ъв] Франца и бях са осредоточил с една болна ревност в заниманията си, когато ми остават още две години да свърша учението си, — ето че баща ми ми пише да са върна в Ц [ариг] рад, за да ма настаня на служба, защото не му било никак възможно да ма поддържа за напред!⁷ Замайл съм са какво да правя — за мене е смърт нравствена да са върна в Ц [ариг] рад, — предпочел бих да са хвърля тук в морето.

Дошел съм в Марсилия, за да са помоля на един богат българин търговец, г-н Димчов,⁸ — да ме подпомогне отчасти, ако е възможно: но кесията на този Крез е тъй добре затворена, както и сърцето му.

Впрочем, реших да ви пиша, за да ви питам могъл ли бих да си намеря работа в Букурещ, при вази — има ли какво да е едно поприще и за мене; недейте са чуди на самонадеяността ми — която в такъв едно положение е най-голяма утеха и подпорка. При всичко туй, аз, за да мога да служа на отечеството си, трябва да вярвам в себе си, като оставя други да съдят за способността ми.

Обичам да вярвам, че ще ма почтете с отговорът си

Ваш друг

Ст. Н. Михайловский

(адрес: в Екс, дето ми
пращате Стара-пл [анина])

НБКМ-БИЛ, II, Д, 3688

3

Марсилия [18]77, апр. 30 (н. с.)

Друже Бобчев,

Приех преди две седмици, в Екс, писмцето ти; не побър [зах] да ти отговоря, защото чаках да ми доде последен и решите [лен] отговор от баща ми; завчера получих този отговор.

Баща ми не е в състояние, — казва ми — никак да [ми] помогне; той ми пиши, че е в най-бедно положение д [нес] за днес и пр. В предпоследното си писмо той беше ми обявил, че парите, които ми е прашал до днес, се е земал на заем, и че е потънал до уши в дългове.⁹

И тъй, аз му писах вчера, че като по никой начин не ми е възможно да са върна в Цариград и да [му] са наложа на главата, като земам предвид невъзможността му да ма подкрепя, толкоз повече, че той и [ма] и други деца, които вече са на възраст и на които тря [бва] да осигури едно какво да е бъдеще, — считам за своя свята длъжност да си търся цял за глава [та] и вече да не му искам нито хилядната ча [ст на] една счупена пара.

Но простете ми, драгий ми друже, за дето в [и] занимавам с тези не интересни за вас сведения за мойто положение. [Вашето] писмо до мен беше написано с таквази искрена и ж [ива] сим [патия], щото аз разбрах, че вий не сте за мене [само] приятел и съотечественик, но нещо повече, но [сте] един млад и достоен българин, който си спомва, че [растнахме в] детинството си под същото небе, който знае, че днес [едни м]исли на въодушевяват и същите надежди на ръководят, който е уверен, наконец, че едно и също бъдеще ни е определено, една и съща мисия ни е отредена. Благодаря, Бобчев! Има душевни вълнения, които никой язык не може да притълкува; има вътрешни гласове, които не излизват из сърцето и които никоя реч не може да изрази. Но вий ма разбирате — да, защото аз ва разбирам!..

Както гледате, аз съм сега пак в Марсилия. Какво . . . [пр]явя, недейте ма пита, защото и аз сам не зная. Баща ми беше ми пратил пари да си тръгна. Аз си платих някои дългове в Екс (защото живота [е] скъп тук в [ъв] Франца, и аз, при всичко, че живеях тъй да кажа хамалски, немах дързостта да ходя [съ]драни дрехи); тъй щото, ето ма днес без пара [] пул в непознато място. Да искам пари от баща си, [не] го възприемам вече, след писмата, които ми той писа напоследък и след отговорът, който му [изп]ратих сега, както видяхте по-горе. На този [ред] си продадох на пазаря дрехите и книгите, [пък ше] видим после.

[Сега] вече, нищо на този свят нема преимуществото [да м]а смуги и развълнува. О, не, студен съм както [п]ред страшната бездна, която е под краката ми, и ето [.] Преди четири го-

Това писмо е на много места скъсано. Поместените в чупени скоби [] думи и букви са прибавени от нас по смисъл; когато това е несигурно, скобите посочват, че част от текста е скъсан и поради това неразчетен.

дини, като бях са видял в този [] лива — да смажа съвестта си или да са — заваля []
към някъде — избрах от тези две злини по [малка] та, и тръгнах. И скитах са по Европа от град
[на гр] ад, и теглих всякакви беди; най-после, повлечен като от един порой, без да имам време
в този хаос от злочестин [и] да оничтожа своеволно една опропаствена младост, спрях са, пад-
нах мълчаливо. Всичко беше свършено. Всичко беше строщено вътре в мен, младост, надежди,
илюзии; остана ми само една люта ненавист, и една буйна любов към отечеството ми. Ето защо
днес, когато пак са хлъзнах в пропастта, лицето ми е тихо. О, разочарования човек не може
да са смуги! Завчера ми мина през ум да са самоубия. На този свят, си помислих, всякой човек
са ражда с един билет от лотария, — но, на 100,000 билета един печели; следователно другите
99999 човеци имат пълно право да са върнат там от д[ето] са дошли. Да живее човек, ко-
гато вижда, че не [ма] място за него на този свят, това е най-скверната подлост, която става под
слънцето. Тъй си мислях, не смутен, раздражен, но ти [х и] студен, и тръгнах да си купя револ-
вер. Но по пътя купих един малък журнал и прочет [ох] една депеша, в която са говори, че
700 българ [и] тръгват от Пловдив за войната като волентери.¹⁰ Ах, рекох, имам право да са за-
лича от лицето на земята, но не в днешните обстоятелства, днес трябва да си дам живота на
народа с [и], нему принадлежа днес.

И тъй, друже Бобчев, виждате що реших [Реших] да са бия за народа си и достойно да
падна [а. В] този час не ми е жално, че страдам тук, но [нямам] средства да тръгна като волен-
тирин. Ходих [и в] руското посолство, но те ми се присмяха, като ми казаха, че руската войска
малко ще са умножи с един волентирин. Колкото за тукашния богаташ българин, той, при
всичко, че [е] голям и почтен търговец (г. Димчов), ма [л] ки понятия има от географията,
защото можах да са уверя, че той мисли България да са намерва в Австралия или в Сандвиче-
ческите острови.

Прочее, драгий ми друже, ако не повече, дайте ми един братски съвет. . . финансов, из-
бира са. [А] ко може, то намери някой да ми тегли разноските [до] Букурещ, ще ви съм
вечно признателен. За да ви са исплатя, аз ще ви дам пет тома мои съчинения, ръкописи, които,
простете ми за тази крепка вяра, която имам в себе си, като с [а] печатат, ще покажат, че аз
съм бил достоен да падна на бойното поле за народа си [к] югото съм възпявал. Миналата го-
дина съчиних една поема под надслов Боян Магесникът — (из бълг. история), която, уверен
съм, няма да [н] аправи срам на бълг. литература.¹¹ Но на [ме] н не ми е позволено да говоря
за себе си. Един [ден] ще доди, вий ще съдите — аз трябва [се] га да умра за народа си — това
ще бъде последната ми поема.

Сбогом, прегръщам ва и чакам [отговора] ви

[Ст. М] ихайловски

ето ми адреса:

Marseille (Bouche du Rhône)

M. Stoyan Nicolaevitch, Etudiant en Droit

Hotel Belle-vue, Rue Beauvau

НБКМ-БИА, II, Д, 3689

Марсилия (Франца) 1877

май 14 (н. с.)

Достауважаемый г. Д. Цанков,¹²

Ако сте в Букуреш, и ако господин Бобчев е приел последните ми писма, вий трябва да сте са научили от него за положението ми. Немам ни сила, ни спокойствие, за да заема да ви пиша на пространно. Две думи само ще ви кажа. Търкалям са по улиците в Марсилия, и стоя гладен по три дена; ако това са продължи още десетина дни, несъмнено ще бъда принуден да търся прибежище в самоубийството. Прочее, моля ви са, отговорете ми, нема ли за мене възможност да си жертвувам живота за отечеството си, в днешните обстоятелства, наместо да се хвърля в морето? Вий ми сте като баща, и вярвам, че като прочетете тез редовце, на същия час ще ми отговорите, за да мога да реша що да е; телеграфирайте ми, моля ви са, защото писмений ви отговор може да ме не свари жив. Тук в Марсилия, на руското посолство не ма приемат за волентирин, защото съм бил сам. Не знам вече на кой светец да запаля свещ, за туй и реших да ви пиша; простете ми прочее за дето си позволих да ви говоря — *sans plus de façons* — за лошите дни, които са строполиха на главата ми. От Бобчева немам още отговор, може да не е приел писмата ми.

Сбогом, едвам държа перото, и каквото да ви река повече, вий ще го разберете по-добре от мълчанието ми.

Прегръщам ви, с фамилярността и лудостта на един отчаян

Ваш

Стоян N. Михайловски

Post-scriptum

Ако благоволите да ми телеграфирате, ето ми адреса:

Marseille, Bouches du Rhône

Hôtel Belle vue,

Rue Beavan, 17

M. Stoian Nicolaevitch

etudiant en Droit

НБКМ-БИА, II, Д, 3690

Марсилия (Франца) 1877

май 14 (н. с.)

Брате Бобеков,¹³

Научих са, като прочетох едно книжарско известие в Стара планина, че сте били в Букуреш, по настоящему. Ако господин Бобчев ви е говорил за мене, вий трябва да знаете в какво положение са намирам днес — търкалям са по улиците в Марсилия, понеже баща ми ми отказва помощта си. Два пъти стана как писах на Бобчева и още немам отговор. Аз съм в най-крайна бедност, и на драго сърце бих си изгорил мозъка, ако да не бях решил да тръгна като волонтерин за войната: днес, когато наближи денът да възтържествува българското отечество, когато вече, в последния и решителна борба, славянството са сражава с варварщината — днес аз помислих, че не съм господар на живота си, и че той принадлежи на народа ми. Самото ми

желание прочее е да тръгна за бойното поле: но как?? Тук в чужбина кому да са обърна, кой да ми тегли пътните разноски?.. За туй писах на Бобчева и на г-на Др. Цанкова; дано ми отговорят, за да видя какво ще правя.

Вий трябва да сте ма забравили: колко работи са са минали от как не сме са виждали! Но дано пак на съедини бъдещето — ако не умра тук от глад. А бедний Вели[ч]ков що стана?¹⁴ О, драгий Величков, колко нощи не съм спал и съм плакал, щом си спомня за него!

Сбогом, прегръщам ва; да ви пиша на дълго не мога; знаете, че на ранена душа най-голямото красноречие е мълчанието.

Ваш

Стоян N. Михайловски

адрес (France)

Marseille (Bouche du Rhône)

Hôtel Belle vue, Rue Beanvan 17,

M. Stoian Nicolaevitch

НБКМ-БИА, ф. 554 (П. Бобеков)

6

Монпелье, 1877 авг. 20 (н. с.)

Драгий ми друже!

Приех изпратеното ви до мене количество пари; приими, драгий ми друже, уверението ми на най-дълбоката ми признателност.¹⁵ Сега вече тръгвам за Букурещ, и ида при тебе като при един брат. Позабавих са малко, защото трябваше да са снабдя с още малко пари, а за това време отиде; приятелите ми тук (в [ъв] Франца, българи, са и те в същото положение, в което съм и аз. Както и да е, настоящему излязвам яко из глубини морских!

Ще мога след два дена да оставя Монпелье; добро видение, драгий ми друже!

Твой

Стоян M [ихайловски]

НБКМ-БИА, II, Д, 3690

7

Яш, [18]77, 31 авг. (н. с.)

Брате и друже Стефане,

Десет дена почти как съм излязъл из Франца и как пътувам — и като бях тръгнал за Букурещ, ето ма в Яш, в Молдавия. Исках сиреч да ида в Багдат, пък съм отишъл в Калкута, такавази е моята работа. Както и да е, но не съм далеч от вас, и, ако Плутус, богът на среброто, ми помогне, ще да са видиме след малко. Що да сторя, не е моя погрешка, но който е пил, ще пие, казва пословицата, и който са е скитал, ще са скита.

По пътя се разболях и в Лемберг (Лвов) два дена лежах мъртав-жив от треска, в Сушава тоже, щото си исхарчих парите и сега немам ни един счупен бан. Тъз сутрин ви телеграфирах, та ви са помолих да ми пратите, ако имате тъзи възможност, три наполеона. Изпълнете мол-

бата ми, драгий ми друже, и ше ма зъдължите премного. Тук българи нема освен градинари и пѣпешопродавци, но и те са крият в миша дупка, от тях няма спасение, ни от никѣде.

Чакам, драгий ми друже, отговорѣт ви. Като дода веднѣж в Букуреш, ше продам кожата си да ви се исплата, но нека дода. Извинете за толкози главоболия — тъжно и жално ми е, че толкоз ва безпокоя — но на този свят едната половина от человетеите минува живота си да безпокои другата половина.

За сега позволете ми да свърша тези тягостни за вас и прискърбни за мен редове.

Ваш друг
Стоян¹⁶

адрес:

Iassi
Stoian Mikailovski
grand Hôtel d'Europe
strada mare (academia)

НБКМ-БИА, II, Д, 3692

8

Свищов, 29 октомвр. 1878

Преди две седмици ви писах, драгий ми татко, но много е възможно писмото ми да е пропаднало, защото виждам, че сѣ очаквате да ви пиша. И аз не зная вече, отистина, на пощата ли да си давам писмата, на пътници ли; но, наконѣц, драгий ми татко недейте ма осъжда за немарливост.

Стана почти един месѣц как са научих, че сте в Търново, и много скърбя, гдето не мога да дода да ва прегърна; но понеже преди два месеца имах *congé* от дваѣсет дена, трудно ми е сега изново да дода в Търново.

Радостта, която почувствувах, драгий ми татко, за новият пост, на който са определили, е безразделна: примерѣт на вашите дела ше ма ръководи постоянно, и смея да мисля, че ше заслужа по този начин и почитанието на сънародниците си и вашата нежност.

Немам писмо от майка си, и това ма безпокои много; обичам да вярвам, че са здрави всички, както съм здрав и аз. Тук в Свищов, аз съм по всяко отношение благодарен, нигде нема человетеи по-благосклонни, по-учтиви, по-развити и по-тихи; навсякѣде срещам прием отличен, навсяде ми засвидетелствуват симпатия и приятелство; в кратце, животѣт ми по настоящему не може [да бѣде] по-шастлив и по-спокоен.

Зимѣс ше имаме една ваканция от два месеца; чакам с нетърпение, драголибний ми татко, денѣт когато ше мога да ви пригърна! Колко години отсъствие!...

Поздравляват ви г. Кръстевич, председ. на Съдебния съвет и г-н Анев, председател на Градския съвет. Тоже ви поздравляват г. Манчевич, г-жа Куповица и др.

За сега, драгий ми татко, принесете сърдечната ми нежност на майка ми, и позволете ми да ви целуна ръката

Ваше чадѣ
Стоян

Post-scriptum Една молба татко. Зимата приближава, разноските са увеличават, ше ми трябват дрехи, дърва и др., а пѣкъ платата ми е доста малка. Можете ли ми изпрати една субвенция от 200 франка? Ше ма олесните значително, но, в [ъв] всекой случай, ако можите.

У У бабини има един юрган. Моля ви са, пратете ми го, ако е възможно.

Стоян

НБКМ-БИА, II, В, 2624

Търново, 1879, март 10

Драгий ми Бобчев,

Има почти шест месеци как нямам никакви новини за вас, и, макар да знаях от някои приятели, че сте в Москва, едвам днес мога да са възползувам от положението на работите ми, за да ви драсна няколко редовце.

Аз съм по настоящем в Търново, в достопамятното това Търново, което има честта и щастието да стане rendez vous на българските държавници.¹⁷ За един юморист, за един любител-колекционер на всевъзможни типове и карикатури тук има материал неизчерпим. Контрастът между здравият разсъдък и простотата, между благоразумието и глупостта, между логичната умереност и сляпата буйност, привлича вниманието на чуждестранците; утешително е, обаче, че измежду нашите депутати, се намерват 30—40 души с умерени настроения и с [ъс] строг темперамент, които ще успеят може би да парализират разрушителните стремления и притезания на няколко пришелци-революционери, които немаат ни първоначални понятия от състоянието на народа ни, които са живели в странство през сичкото време на прошедшите мъченичества на сънародниците ни, и които, при първата опасност, пак ще избягат.¹⁸

Аз оставих вече службата си в Свищов. В България, сега за сега, в [ъв] всичко което са касае до разпореждането на постове, царува фаворитизмът, произволът, протекцията, слепият случай; този четвороглавен звяр ще погълни бъдещността на народа ни, ако работите не са изменят наскоро.¹⁸

Много личности, които не са отличават освен с грамадната си неспособност, с [ъс] сумнителното си прошедше, много лица, които крият месторождението си и произхождението си — радват са на благоволенieto на правителството! Тежко ни!

Аз реших вече какво да правя; аз реших как да е и где да е да ида да довърша учението си; аз реших да последувам вашият пример. Но без пари къде са ходи?...

Впрочем вий съзирате вече целта, с която ви пиша тези редовце. Аз ще ви са моля да ми пишете как би могъл и аз да постъпя в Московский юридически факултут; аз съм съвършенно здрав, и мисля, че ще мога да утая и на московский климат и на един неприкъсван няколко годишен труд. Моето решение е невъзвратно; къде да е, било в Сърбия, било в [ъв] Влашко, било в Русия, аз трябва да ида да свърша.

Вий ми сте съученик и приятел още от детинство: лъжа ли са като мисля, че вий ще чуете просбата ми и ще са постарайте да изработите за мен една степенция в Московский университет?

Впрочем аз очаквам с едно дълбоко доверие в [ъв] вас, отговорът ви; пишете ми условията, под които бих са приел в университета: ще трябва ли изпит да издържа или просто да покажа документите си от Екский факултет: пишете ми ще можете ли да ми изработите една стипендия. Пишете ми напостранно за всичко и с това вий ще задължите едного от най-жарките си и най-искрени приятели.

Вес ваш
С. Михайловский

P. Sc. адрес:

В Търново

До г. Никола Теодоров

За Ст. Михайловский

НБКМ-БИА, II, Д, 3693

Екс, 12 февруарий, н. с. 1883

Драгий ми татко,

Преди две седмици Ви писах, и Ви пратих три документи, от които сте разбрали следую щето: — първо, че кредитът ми, за цялата учебна година, не е възобновен; второ, че ми са нуждни 450 франка за двете части на экзамена за лиценцията; и третъо, че не са представих за экзамен, но че бях записан да са представя; — не са представих, разбира са, по неманье фондове.

Приех завчера вашето писмо, в отговор на депешата ми. Казвате ми да накарам Екската кантора да пита в Париж; аз, и без да ми забележите това, направих каквото трябва; тукашната кантора три пъти телеграфира в Париж, и за отговор получи каквото знаете, сир., че кредитът за следующата учебна година 1882—83, не е възобновен.

Преди един час, днес, ходих в Credit. Lyonnais и получих 200 фр. — но за по-после, пак не е отворен кредита ми — заповед има само за един месец.

Какво значи всичко туй, не разбирам! Вий знаете вече, че моите экзамени отдавна са приготвени, но че от неманье фондове, не са представих на сесията през яноарий, и изгубих по тоз начин едно цяло тримесечие.

Мойто намерение ето какво беше: — тъй като аз мога и трябва да мина двете части на лиценцията в растояние на три месеца — потребните пари за това, сир. близо 500 (пет стотин) франка, аз мислях да събера от тук и там, кое от заем, кое от икономия, кое от продаване на учебниците си, с една реч, от дето сваря. . . Но не успях да съставя една подобна сума, както знаете, и това ма отчая!

Тая сума от 500 фр., която аз трябва да внесе в Секретарията, и после да си мина экзамените (според както знаете от удостоверителното писмо, което ви изпратих за това), — тая сума, казвам, е тежка, и аз никога не ще мога да си я доставя!

За туй, ако министерството откаже да ми я отстъпи, въпреки просбите, които съм изпратил с тая цел, мене не ми остава освен да замина от Екс, и да ида да си печеля хляба някъде (в Румелия например).

За сега, не съм взел, и немога да взема още никакво решение.

Ще ви са помоля само едно нещо: да покажете, в министерството, сертификата, който ви пратих, и който гласи, че ми са нуждни за лиценцията близо 900 фр., — и да попитате веднъж за винаги ще ми пратят ли или не тая сума.

Сбогом, прегръщам ви, и оставам

Ваш глубоко преданный син

Ст. Н. Михайловс [кий]

P. Scrip. Пращам Ви тука последната инскрипция, която съм взел (яноарий) за текущето тримесечие.²⁰

НБКМ-БИА, II, В, 2628

София, 30 декември 1893

Уважаемый и драгий ми

Господ. С. Бобчев,

Вчера ви изпратих един пакет — с ръкописи, но немах време да ви надраскам едно писъмце; това върша днеска.

Надея се, че Сатирата ще ви хареса. Ако обаче я намервате много рязка, много дързка, — и не бихте искали да я напечатате, върнете ми я. Ще ви изпратя друго нещо, — две-три стихотворения, например, или пък една статия, — а Сатирата ще публикувам в Мисъл.²¹

Бях ви обещал друго нещо, — извади из Дневника си, — но отложих това за друг път; немам доста свободно време за сега. . .

Прочетох с голямо удоволствие първата книжка на Сбирката.²² Предвещавам ви пълна сполука. Мисълта, че пак старите наши книжовни деятели ще поразбудят и посьживят духовете — много ме радва. Go ahead! . .

Позволете ми една мънинка забележка. Поставете Критиката, в Списанието си, на първия ред — или, поне, публикувайте в [ъв] всяка книжка по 10—12 страници библиографически и критически бележки.

Долу хромите умове и сакатите способности! Дезинфектирайте страната от тая смръдлива писмовност, която задушават новото поколение! . . Четете редовно списанията „Ден“,²³ „Педагогиум“,²⁴ „Дума“,²⁵ и прочее, — и удрете, удрете безпошадно, удрете до когато корпорацията на глупците извика: евалла!

Сбогом. Приемете, вий и господин Маджаров, сърдечните ми поздравления и благопожелания за нова година

Вес ваш

Ст. Михайловски

Post-Scriptum. В случай, че се решите да напечатате Сатирата, желал бих да не се именява моя правопис.

При това, моля да се обърне голямо внимание на коректурата. Ако е възможно, пратете ми последната коректура.

С. Михайловс [кий]

НБКМ-БИА, II, Д, 3694

Уважаемый г-н Бобчев,

Прашам Ви четири страници — стихотворения за „Бълг. сбирка“; ще ги обнародвате — ако ви харесват, — но с псевдоним (С. Стрелков).²⁷

Сещате се за кого е Епиграмата „За телеграмите на Блаженный Кир. . .“ Негово блаженство, с депешите си до Стамбулова, извърши това, което френците наричат un défi à la conscience publique!

Философическите сонети ще бъдат готови за идущия месец. Те и сега са готови — но трябва да ги преписвам.

1 февр. 1894*

София

С глубочайше уважение
Ст. Михайловский

НБКМ-БИА, II, Д, 10235

* Последната цифра не е ясно написана.

Драгий ми и уважаемый

Г. Бобчев

Получих писмото ви от 9 т. м.

Напоследък досвършвах една нова сбирка, — философски сонети, от които първата част ще бъде наскоро публикувана, в XI кн. на Мисъл; това съчинение е mon ouvrage de prédilection, както казват френците, и ето защо не ми беше възможно да заломя друга работа.

От три-четири дена си отпочивам. В неделя, ако ще Господ, па и ако неше, ще грабна пак перото и ще приготвя материал за вашето списание.

Прочее, прощавайте за гдето закъснях. Редовността е хубава добродетел, но за нещастие не е българска добродетел.

Не подозревайте в меня онази детинска сръдния, каквато не съм способен да почувствувам. Измина се онуй време — когато аз гледах на литературата като на свята светих. Днес, като напиша нещо, захвърлям го на една страна и го забравям.

Сбогом, за сега. Ако имате зияде пъргавина и енергия, пратете малко и на Доктора Бобчева, в Русчук. Прекрасен момък, благодушен момък, добър като 300 светци — но... мастилницата му често засъхва. Лани Мисъл публикува една прекрасна философска студия от него... и туй беше то.²⁹ Нема го вече на пазар.

София

11 февруарий

1894

НБКМ-БИА, II, Д, 10804

Вес ваш

Ст. Михайловский

Драгий ми и уважаемый

Господ. Бобчев,

Сегичка разгърнах и прочетох писъмцето ви от 4 т. м. Можите, ако искате, да ми пратите последната коректура — третата; страхувам се, обаче, да не би да ви забавя много. Аз върша твърде мудро подобни работи, — и в печатницата на Мисъл понякогаш ме чакат по цели дни.

Да не ви са вижда чудно, че обръщам толкова внимание на тоя въпрос — за коректурата. Някои списания, на които бях дал, напоследък, разни стихотворения — тъй бяха ги омаскарили, щото бях вече изгубил апетит да публикувам щото и да било... Вината на словослагателя у нас се отдава на писателя, а безсъвестните рецензисти не изгубват случая да ви питат — защо сте рекли копой, когато трябвало да речете покой... .

Впрочем, обърнете, моля ви внимание на коректурата. Нека се запази, тоже, напълно моето правописание. Ако имате, в кружока си, някой пъргав и бодър юноша, поверете му тая коректура. Аз много държа на туй нещо. Както видяхте, в комедийката, която ви пратих аз се разправам по книжовни работи, с книжовници: трябва да не им давам претекст да ме лаят... Представете си, че тия книжовници ме ругаяха, в последне време, за гдето, в едно мое стихотворение, словослагателят наредил думата „обхожда“ тъй: „обходва“... Или после и се разправай... .

Извинете за всичките тези дреболии; големите главоболия идът, Впрочем, се от дреболи работи.

Ще си съставите, може би, понятие за мене — че съм буквадец, или пък, че съм фанатик в правописа, у който се придържам; не вреди, тоз да бъде моя фанатизм.

Сбогом

София, 6/V.

1894

Post-Scriptum Приятелски поздрав Г. Говедарову.

НБКМ-БИА, II, Д, 10234

Ваш

Ст. Михайловский

15

Драгий ми К. Христов,³¹

27. V. [18]97 г.

Получих картичката ви. Кръстев е здрав, но твърде занят. Тая вечер ще го видя, и ще го накарвам да ви пише. Глубоко скърбя за нещастieto, което ви е сполетяло. Покажете се беззабавно на някой добър окулист в Неапол. Ако там нема такъв — идете в Рим. Откажете се от всякакви занятия за сега, отбягвайте всякаво уморително четмо. В София бяхте добре до колкото помня, — върнете се час по-скоро. Сбогом, и довиждане. Отивам да дира Кръстева.

Ваш

С. Михайловский

ЦДИА, ф. 131 (Кирил Христов), оп. 1, ар. е. 548, л. 1

16

Уважаемый Госп. Ризов,³²

Бях се заловил да пиша нещо за вашия вестник. Довърших го, — ала стана много дълго — 20 страници — па го изпратих в редакцията на списанието Мисъл. От заглавието, (корейский шар Хорхор) ще си обясните какъв е сюжета. . . Мисля, че е безразлично къде ще бъде обнародвано това съчинение, — в Мисъл или в [ъв] вашия вестник; работа да се върши само, — ето важното. . .

При това някои мои колеги ми съобщиха, че вашият. вестн Христо Ботев спрял вече, — истина ли е това?³⁴ Au revoir.

Русе, 7. VII. [1]900

Ваш

Ст. Михайловский

НБКН-БИА, II, В, 72816

17

Драгий ми Кириле,

Благодаря от все сърце — не само за твоите приятелски чувства — но и за доказателството, което ми даваш, че за измерване на човешките работи имаш „свое“ мерило — мерило на самостоятелен мислител.

Лани и по-лани аз произнесох — тук в София — около 80 публични речи, от трибуната на парламента — и в други събрания.

Ръкописите на моите беседи и сказки образуват цяла библиотека — ала същността на проповедите ми може да се съкрати в една редушка: „— Любовта е по-силна от враждата!“

Моите нещастни слова не дадоха никакви плодове!

Наопъки, има хора, които се опитват — с една сатанинска енергия — да ми докажат, че враждата по-лесно пуша корен от любовта...

Аз ще си мълча.

Целта на изпитните е тая — да усъвършенствоваме душата си.

Каквото има хубаво в мене — ако такова нещо има — аз го дължа на мъчилата...

Твой от сърце
Ст. Михайловски

29. I. 1905

ЦДИА, ф. 131 (Кирил Христов), оп. 1, ар. ед. 548, л. 3

18

София, 30. XII. 1906 г.

Твоята картичка е пред очите ми, Кириле. Благодаря за благопожеланията. От своя страна — и аз бързам да ти проводя срещу Нова Година, приятелските си приветствия. Бъди здрав, — а преди всичко бъди в добри отношения с [се] себе си, както думат френците (en bons rapports avec vous même), с други думи примири се с живота — и бъди доволен от съдбата си. Ако питаш мене — сто в какъв *modus vivendi* аз намерих добротестина: не се възмущавам никога от пакостите, които засягат моите интереси — и ратоборствам само против неправдите, които се вършат спрямо слабите и нищите... Сбогом — и до виждане

Твой Ст. Михайловски

ЦДИА, ф. 131 (Кирил Христов), оп. 1, ар. е. 548, л. 4

19

Ако обичате, уредете вие онъзи работа, а мене ще уведомите заранта (в деня, който сте избрали), — като ще ми пратите една картичка с две думици: „за днес“.

Не ми е до сказката, — па и въобще не ми е до сказки и конференции. Горчивата опитност — която окастри у мене всякакви илузии — отдавна ми е дала да разбере, че от публичните бърборства не излиза нищо добро, в страна като нашата; в грозния морално-социален кризис, който преживяваме, хората поставят не интересите си в хармония с убежденията си, — а убежденията си в хармония с интересите си. От шест години насам съм държал не по-малко от 200—300 конференции; речите ми би дали материал за няколко тома; какви практически последици, каква реална полза от всичката тази блъскотия? Думи хвърлени от прозореща, увещания отнесени от всички земни ветрове. Нашият народ е с първобитни понятия за връзките, които свързват общото дело с частното, — и ний напразно си въображаваме, че му говорим по български; той не отбира от езика ни. Ний сме от друга България, той друга, — и, по-право, в Българско има две България, съвсем разнородни по психизм и по мировъзглед.

И така повтарям, не ми е до сказки. „Зорът“ ми е съвсем други. Осещам, че здравето ми е подкопано, — ревматизмът, стомашната болест и нервното разстройство, плод на усилено работене, лека полегка ме опитват към проваляние. И мисля си: — какво ще стане с моите

* Вж. обяснителна бележка № 35.

ръкописи, когато не ще ме има вече? . . . Върху всички нас гачели тежи проклятие, — да не остава камък на камък от това що сме градили; таквази и съдбата на всичко българско; това що казвам е плод на много и много наблюдения. . .

Намислил съм, прочее, да дам ред *lectuers publiques* — и да покая няколцина книжари да присъствуват на тези словесни церемонии — та дано се намери някой, измежду по-смелите, да предприеме издаването на трудовете ми.

Ето цялата задача.

Поздравлявам ви най-приветливо

21—III—1907

София

Ст. Михайловский

НБКМ-БИА, II, Д, 10810

20

14/I 1915

Уважаемый Господин Бобчев,

Искаше ми се да се срещна с вас, за да уредиме един концерт в полза на руските ранени и болни войници. Ала артистката, която щях да ви препоръчам — една възпитаница на париж. та консерватория — Госпожица Павлина Банкова — се поболяла внезапно. Ще почакаме.

С приятелски поздрав

Ст. Михайловски

НБКМ-БИА, II, Д, 3698

21

Уважаемый Господин Бобчев,

Пращам ви пак Басни. Предполагам, че не ви са омръзнали. Иска ми се да публикувам целия си Басненик — (150 до 160 басни) и после да подкача обнародването на другите си трудове.³⁶

Вес ваш

Ст. Михайловский

Post-Scriptum.

Пращам ви 9 страници. Не ги кастрете. То са шест или най-много седем печатни страници. Да се спазя моя правопис. Да ми се даде овреме коректура.

8/III 1915

истий

НБКМ-БИА, II, Д, 10237

Уважаемый господин Бобчев,

Узнах, че тези дни щяло да бъде обнародвано едно политическо възвание или писмо — съставено по инициативата на г. Кр. Кръстева.

Завчера бях поканен да се явя в помещението на Слав. дружество. То е било — види се — за да подпиша казаното възвание. Болен бях — и не ми бе възможно да се отзова на поканата. Не я прочетох даже.

Считам за уместно да ви кажа — писмено — мнението си по този въпрос; съобщете го, моля ви се, на г. Кр. Кръстева.

Всякакъв политически акт трябва да бъде предварително обсъден; всякаква политическа постъпка — имаща за цел да даде една нова ориентация на общественото мнение — трябва да се подложи на дълго и всестранно проучване, в сферата от където изхожда инициативата.

Pas de manifestation collective sans débats préalables — дума един именит френец (Gambetta), том петий от политическите ми речи).

От подобни *предварителни* съвещания аз никога нема да се отклоня — защото изучавам грижливо всички европейски проблеми имащи връзка с положението на нашето общество — и смея да река, че много от аргументите, които бих изложил в един кръжок от общественици, ще повлияят върху тяхното решение.

Вес ваш

Ст. Михайловский

Вам — и на домашните ви — Христос воскрес!

НБКМ-БИА, II, Д. 10814

Обяснителни бележки

1. С. Бежан е псевдоним на С. С. Бобчев (1853—1940) известен български буржоазен общественик и публицист, роден в гр. Елена. В периода до Освобождението учи в Цариград и се проявява като обществен деец и публицист. През 1876 г. започва в Букурещ издаването на в. „Стара планина“.

2. „Le Figaro“, френски буржоазен ежедневник, издаван в Париж от 1854 г.

3. В. „Стара планина“, български обществено-политически вестник с либерално-буржоазно направление, издаван в Букурещ (1876—1877 г.), под редакцията на С. Бежан (С. С. Бобчев). Във вестника Ст. Михайловски сътрудничи със свои стихове от края на 1876 г.

4. Автор на тази статия бил Христо Т. Стоянов (1845—1895), български учител и обществен деец. Неговата статия е публикувана в бр. 37 от 27. XII. 1876 г.

5. Стихотворението на Ст. Михайловски „Вярата ми в бъдещето на България“ било публикувано в бр. 51 от 24. II. 1877 г. на в. „Стара планина“.

6. Ст. Михайловски има тук предвид обстоятелството, че той и Ст. С. Бобчев са съграждани, родом от гр. Елена и че са учили по едно и също време в Цариград.

7. Башата на Ст. Михайловски — Никола е виден български възрожденски учител и книжовник (1818—1892), учил в Атина и Москва, учителствувал дълги години в Елена, Търново и др., сътрудничил на българския печат, превеждал учебна и художествена литература и пр. По това време живял и работил в Цариград.

8. Става дума вероятно за Рачо Димчов или друг представител на тази търговска фамилия от Ловеч, която имала търговска кантора в Марсилия. (Вж. Ловеч и ловчанско... III, С., 1931, стр. 130).

⁹ Семейството на Никола Михайловски било многолюдно. — той имал седем сина и две дъщери (Вж. Иван Богданов, пос. съч., стр. 22) и действително е изпитвал материални затруднения и не е бил в състояние да издържа първородния си син във Франция.

¹⁰ Става дума за дружините на българското опълчение, които били включени в състава на руската войска и се подготвяли за участие в боевете за освобождаването на България.

¹¹ „Боян Магесникът“ била публикувана по-късно — след Освобождението, в Периодическо списание на Българското книжовно дружество, кн. X, 1884, стр. 103—107.

¹² Драган Цанков (1828—1911) — известен български обществен деец, книжовник и публицист. Познанството на Ст. Михайловски с Др. Цанков води своето начало вероятно от времето, когато младият еленчанин учи в Цариград.

¹³ Павел Бобеков (1852—1877) възрожденски просветен деец, публицист и активен участник в националноосвободителното движение. Редактор на първия български ежедневник вестник „Секидневний новинар“ — издаван през 1877 г. в Букурещ. Ст. Михайловски и П. Бобеков били съученици в Цариград, откъдето датира и личното им познанство. Един пасаж от това писмо е цитирано в книгата на Васил Стефанов, Павел Бобеков, вождът на панагорските въстаници, С., 1966, стр. 60, като е посочена погрешно друга дата на писмото — 11. V. 1877 г.

¹⁴ Думата е за Константин Величков (1855—1907), известен български писател и обществен деец. Той също е един от съучениците на Ст. Михайловски в Цариград. В писмото се има предвид арестуването на К. Величков след потушаването на Априлското въстание и страданията, които изтърпява в турските затвори, описани по-късно в прекрасната му книга „В тъмница. Спомени от 1876 г.“

¹⁵ Може би парите, които е получил Ст. Михайловски и за които споменава в настоящето писмо, да се изпратени от Българското човеколюбиво общество в Букурещ по настояване на С. С. Бобчев, тъй като в архивата на тази организация се намира един документ, засягащ подобен въпрос. Подписан от председателя на тази организация, митрополит Панарет Рашев, документът гласи: „Да отпусне г. Николопуло, касиерин на Човек. настоятелство, на г. Н. Николова за Стояна Михайловски, студент в Екс, франка 100 или сто. „В края на документа има бележка: „Минати на 30 априля.“ (НБКМ-БИА, II, В, 9285, л. 67).

¹⁶ Както отбелязахме вече, това и предишното писма решават окончателно въпроса кога Ст. Михайловски напушта Франция и през Румъния се завръща в България. В това отношение настоящите документи имат несъмнено значителна биографична стойност.

¹⁷ По това време в Търново заседавало Учредителното народно събрание, което приело конституцията на новоосвободената българска държава.

¹⁸ Както се вижда, при разгорялите се борби в Учредителното народно събрание Ст. Михайловски симпатизирал на консервативното течение сред депутатите.

¹⁹ Както е известно, през втората половина на 1878 г. Ст. Михайловски бил назначен за съдебен чиновник в Свищов, но през февруари 1879 г. бил уволнен заради това, че отказал да изпълни нареждане, което според него противоречало на закона. Сам той изпитал на собствен гръб порочните обществени порядки („този четвероглавен звяр“), установяващи се в новата българска държава.

²⁰ Това писмо е използвано от биографите на поета. Тук го публикуваме изцяло, за да илюстрираме този период от живота на поета.

²¹ Сп. „Мисъл“ — литературно-критическо списание, ред. от д-р Кръстев, издавано 1892—1907 г. Ст. Михайловски сътрудничил дълги години в сп. „Мисъл.“

²² „Българска сбирка“, месечно литературно и обществено-политическо списание, ред. от Ст. С. Бобчев, издавано в Пловдив, а след това в София (1894—1915 г.).

²³ „Ден“ — месечно списание със социалистическо направление, ред. от Янко Сакъзов, издавано най-напред в Шумен, а по-късно в София (1891—1896).

²⁴ „Педагогийум“ — месечно научно-популярно педагогическо списание, ред. от Мих. Йончев, издавано в Асеновград, а след това в София (1891—1894).

²⁵ „Дума“ — литературно и обществено-политическо списание, ред. от Н. Йонков-Влашкин, издавано в Пловдив, а след това в София (1891—1894).

²⁶ Михаил Маджаров (1854—1944), виден буржоазен политически деец и публицист, един от ръководителите на Народняшката партия. Участвувал в редактирането на сп. Българска сбирка и др.

²⁷ Под псевдонима Ст. Стрелков Михайловски сътрудничил в сп. Мисъл — вж. Иван Богданов, Речник на българските псевдоними, С., 1961, стр. 213.

²⁸ Книгата на Ст. Михайловски — „Философически и сатирически сонети“ излиза в София през 1895 г.

²⁹ Д-р Никола Бобчев публикувал в сп. Мисъл студията „Задачата и предметът на психологията“ — г. II, 1893, кн. 2, стр. 103—112; кн. 3, стр. 183—193.

³⁰ Вероятно става дума за Ив. Говедаров, български обществен деец и публицист, работил в Цариград и Пловдив.

³¹ Това и писма № 17 и 18 са изпратени до видния български поет и писател Кирил Христов (1875—1944). Връзките на Ст. Михайловски и К. Христов датират от ученическите години на последния и продължават дълги години.

³² Става дума вероятно за д-р Кръстю Кръстев (1866—1919), известен български литературен критик и теоретик, основател и ред. на сп. „Мисъл“.

³³ Дим. Ризов (1863—1918) български буржоазен обществен деец и публицист.

³⁴ В. „Христо Ботйов“ — обществено-политически либерален вестник, ред. от Д. Ризов, излизал с прекъсвания (1888—1900 г.) От 20 VIII. 1888 г. до 7. VII. 1899 г. и от 10. X. 1899 г. до 18. V. 1900 г. вестникът не излизал.

³⁵ Това е част от писмо на Ст. Михайловски, изпратено както личи до Ст. С. Бобчев. В началния пасаж става дума за уреждане на публични сказки, на които да говори Ст. Михайловски. По този въпрос в архивата на Ст. С. Бобчев има запазени и други писма на Михайловски (Вж. НБКМ-БИА, II, 10806, 10808, 10809 и др.)

³⁶ Басните на Ст. Михайловски били издадени в отделна книга едва след смъртта му, през 1939 г. под ред. на Ив. Богданов.